

Втори надпис за крепостната стена на Сердика

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

Преди осемнадесет години при изкоп на бул. Г. Димитров при пресечката му с ул. Екз. Йосиф, непосредствено до мястото на северната главна порта на крепостната стена на Сердика бе намерен монументален надпис за нейното изграждане (обр. 1).

През есента на 1974 г. при разкопките които Музеят за история на София извършва на западната градска порта, бе открит втори надпис със същия текст (обр. 2).¹

Заедно с допълненията, направени от проф. Георги Михайлов при публикацията на първия надпис,² текстът гласи:

Ἀγαθῆ τύχη.

[Οἱ μέγιστοι καὶ θ]ειότατοι αὐτο κράτορες Μ[(ἄρκος)
 Αὐρήλι(ος) Ἀντο-
 νῖνος σεβαστὸς Γερ]μανικὸς Σαρματικὸς πατὴρ πα-
 τρίδος ἀρχιερεὺς
 [μέγιστος καὶ Δ(ούκιος) Αὐρήλι(ος) Κόμοδος Ισε]-
 βαστὸς Γερμανικὸς Σαρμ Ιατικὸς
 5 [ἔδοσαν vel sim.-ca 12 litt. τ]ῆς νεολαίας τῆ Σερ-
 δῶν πόλει τὰ τείχη,
 [ἡγεμονεύοντος τῆς Θρακῶν] ἐπαρχείας Ἀσέλλ[ιου]
 Α[ἰ]μ[ιλί]αν[ο]ῦ προ[σβ](εντοῦ)[σεβ-
 (αστῶν)]
 [ἀντιστ(ατήγου) ὑπάτου ἀ]ποδεδειγμένου, ἐπιτροπεύον-
 το[ς τῆς]
 [αὐτῆς ἐπαρχείας καὶ τοῦ δήμ]ου.

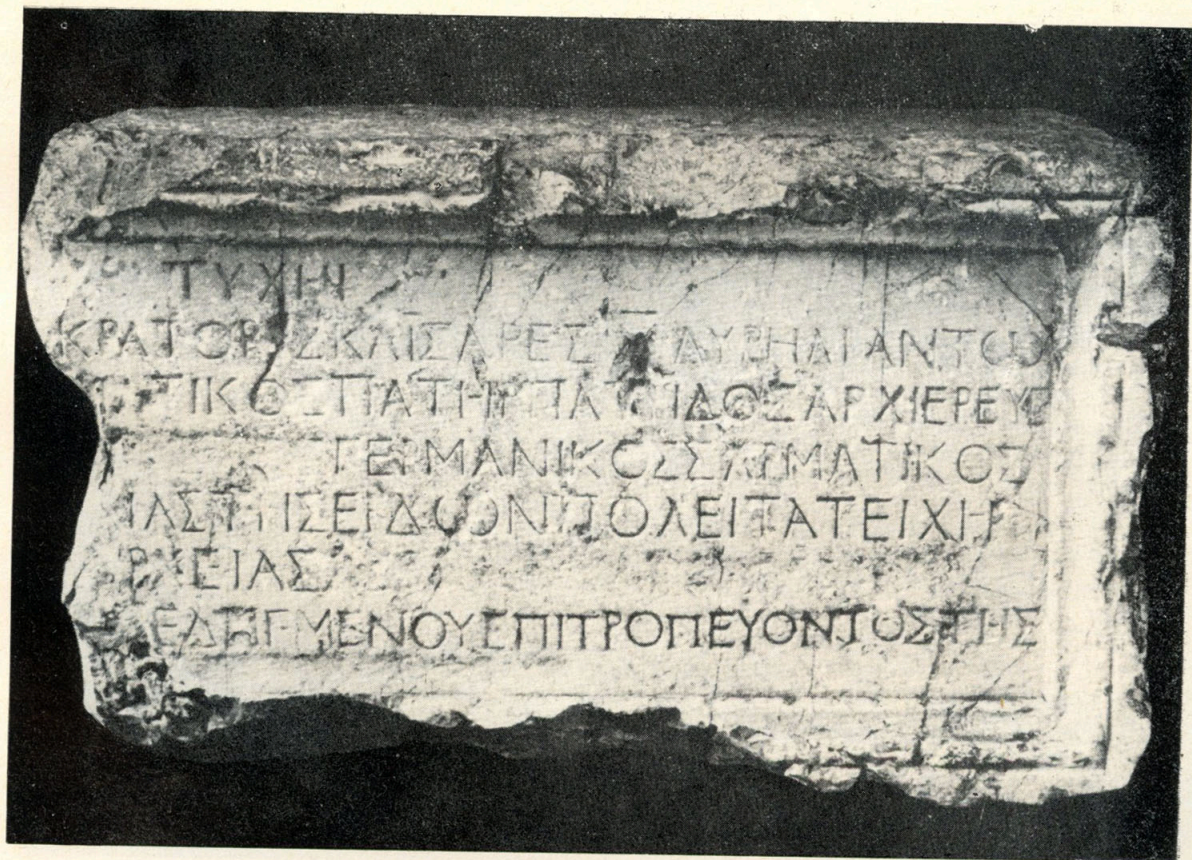
Отделеното с вертикални черти от левите части на редовете (без попълванията) е запазено само на втория надпис, а отделеното с черти от десните части на редовете — само на първия.

● Обр. 1. Първият надпис за крепостната стена на Сердика. Fig. 1. La première inscription sur le mur d'enceinte de Serdica

Въпреки че новооткритият надпис повтаря съдържанието на първия, при него, както се вижда, в запазената част се явяват и някои нови елементи. Едни от тях представляват части от титлите и прозвищата на императорите Марк Аврелий и Комод (на третия, четвъртия и петия ред) и от тези на управителя на провинция Тракия Азелий Емилиан (на шестия, седмия и осмия ред). Тези добре запазени в новооткрития надпис части отговарят точно на попълванията, направени от Г. Михайлов. Изключение прави осмия ред. Там новият надпис позволява да се обогати и развитие липсващата част. Но това не изменя смисъла, тъй като се касае за традиционни за такъв род надписи формули. Освен това във втория надпис на първия ред е запазена цялата формула *ἀγαθῆ τύχη*.

Нов елемент, който според нас е от голям интерес, е думата *νεολαία* — *νεολαίας* (пети ред).

Вторият надпис се намери в отвора на потерната на петоъгълната кула, изградена на северната страна на западната порта. Той

е бил използван за запушване на този отвор в момент, когато поради състоянието на кулата потерната е представлявала опасност за защитата на този участък на крепостната стена (обр. 3).

Блокът с надписа първоначално сигурно е бил вграден, както и първият, над портата на крепостната стена, за чието изграждане той съобщава. При голямото преустройство на стената, когато тя е била изцяло изградена в смесена зидария, може би е бил отново поставен независимо от това, че и друг надпис е съобщавал за новия строеж. Каква е била съдбата на тези надписи при изграждането през VI в. на външния тухлен пояс с триъгълните и петъгълните кули, не може да се каже. Затварянето на потерната, при което е използван надписът, е станало значително по-късно, много вероятно вече в българско време.

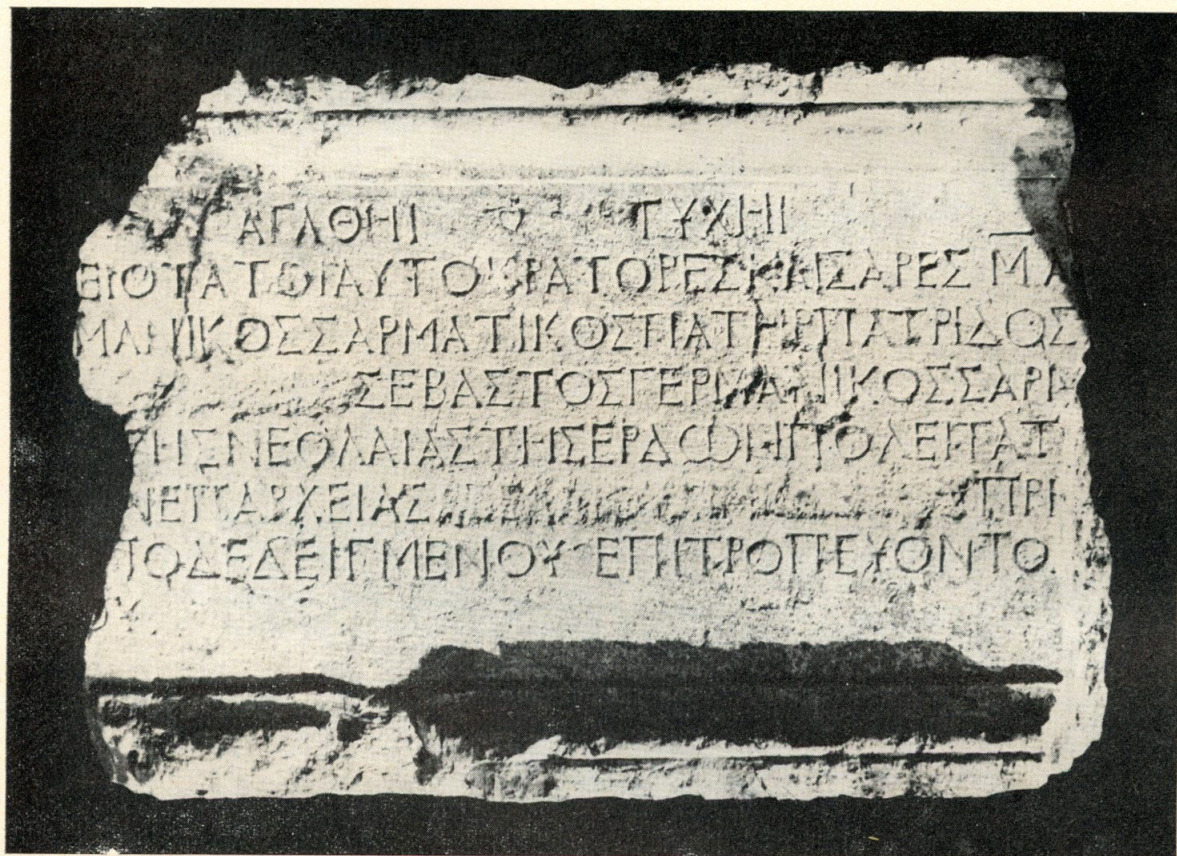
Нито първият, нито вторият надпис са запазени по цялата си дължина. Но и двата са

● *Обр. 2. Вторият надпис за крепостната стена на Сердика. Fig. 2. La seconde inscription sur le mur d'enceinte de Serdica*

запазени по цялата си височина. Тя е еднаква — 0,85 м, включително долната и горната профилирана рамка. Дебелината на блоковете е също почти еднаква — движи се между 0,56 и 0,63 м. Разликата от няколко сантиметра не е играла роля, защото дебелината на блоковете е влизала в зида, в който те са били вградени. Явно е, че за надписите са били подготвени еднакви по големина блокове. Профилите на рамките им са почти еднакви.

Вторият надпис е разположен на осем реда, както и първият. Но при първия е запазена дясната половина заедно с рамката, а при втория — средната част на надписа. При втория надпис липсват част от десния и част от левия край с рамките. Липсата на десния край не е от значение, тъй като той е запазен при първия надпис.

Двата надписа са били напълно идентични в текста, но не и в разпоредбата на думите по осемте реда. Разликите са незначителни, но и при прокарването на вертикални линии през редовете те не засичат еднакви букви при двата надписа.

● Обр. 3. Блокът с надписа, поставен в отвора на потерната на северната кула на западната порта.
Fig. 3. Le bloc avec l'inscription placé dans l'ouverture de la poterne de la tour nord de la porte ouest

Съединяването на запазените части на двата надписа значително увеличава текста. На първия ред е налице целият израз *ἀγαθὴ τύχη*, като двете думи са разделени с бръшлянов лист. На втория ред се явяват в повече дванадесет букви, на третия — десет, на четвъртия — осем, на шестия — четири, на седмия — три на лявата страна и два на дясната.

Новите елементи са на петия и последния ред. За петия ред Г. Михайлов допуска в началото на липсващата част един глагол — евентуално *ἔδοσαν*, и още около двадесет букви, които остават непопълнени. Сега се изясняват осем от тези букви, от които седем са запазени във втория надпис — *[τ]ῆς νεολαίας*. Остават за попълване около дванадесет букви, ако се запази думата *ἔδοσαν*.

На осмия последен ред при новия надпис се явява завършек на дума в родителен падеж — *ου*. Това подсказва евентуално допълването *[καὶ τοῦ δήμου]* след направеното от Г. Михайлов попълване, след което той допуска на същия ред още около дванадесет букви. При новия надпис накрая на осмия ред има бръшлянов лист.

Най-неизяснено оставаше досега попълването на петия ред. В новооткрития надпис се явява думата *νεολαία*, членувана и в родителен падеж. Думата е необичайна за такъв вид надписи. Доколкото можахме да проверим това, тя не се среща в нито един епиграфски паметник от нашите земи. Нейното значение е „млад народ“, „младеж“ (събирателно), „млади хора“, а в някои случаи в смисъл на „млада войска“ или по-скоро войскова част, състояща се от млади хора.

Думата *νεολαία* има емоционално наситено и поетично значение. Тя се среща у древногръцките трагичи,³ у Теокрит.⁴ В „Перси“ на Есхил думата е употребена в разказа за трагичната гибел на персийската армия — стих 668:

νεολαία γὰρ ἦδη κατὰ πᾶσ' ὄλωλεν.

В превод на Ал. Ничев⁵ стиховете гласят:

667 Смъртоносен мрак върхлита царството,

младежта —

о, тя погина цялата!

Подобна емоционална наситеност носи думата и в трагедията на Есхил⁶ „Молителки“ (стих 669), а също и у Херодиан.⁷

Естествено е, че в сердикийския надпис, съобщаващ за един императорски акт, свързан с отбраната на града, тази дума не може

да има същия трагично-емоционален смисъл. Но не може да не се допуска в това отклонение от тържествено-сухия език на подобни надписи търсенето и влагането на известна емоционалност.

За изясняване на този смисъл трябва да се потърси в какъв израз се явява *νεολαία*, каква липсваща сега дума пояснява тя в родителен падеж. Ако се приеме възстановяването с глагола *ἔδοσαν*, което е най-подходящо, към него са налице и винителен падеж (*τὰ τείχη*), и дателен падеж (*τῇ πόλει*). Трябва да се допусне едно обяснително разширяване на текста, при което *τῆς νεολαίας* би могло да се предхожда от още една дума във винителен падеж, която може би е образувала израз със смисъла на *per tutelam iuventutis*.

Τῆς νεολαίας може да бъде предхождано от дума, която заедно с нея да предава по смисъл латинското *per legionem*.⁸ В такъв случай *ἔδοσαν* би трябвало да се замени със съответствие на глагола *efficerunt*, който се среща в латински надписи, съобщаващи чрез труда на кой легион е изградена дадена крепост. Но това е по-малко вероятно, тъй като по-нататък в текста не се споменава за някаква определена военна част, както това е във всички латински надписи с такива изрази. Разбира се, би могло да се намери друго приемливо попълване.

Независимо от възможните варианти за попълване на петия ред на надписите смисълът, вложен в текста с думата *νεολαία*, представлява голям интерес. Преди всичко с вмъкването на този израз, съставен поне от две думи — едната неизвестна, и към нея *τῆς νεολαίας*, — надписът излиза от традиционната схема на строителните надписи и по-специално на тези, свързани със строежи на крепостни стени. Другият надпис от този вид, намерен досега в България, двуезичният надпис за строежа на филиполската крепост, също от времето на Марк Аврелий, не съдържа подобен израз.⁹ Не го срещаме и в надписите от Кастра Регина и от Ламбезис,¹⁰ и двата на латински, също от времето на Марк Аврелий и Комод.

Думата *νεολαία* едва ли е употребена, за да се означае гражданско население. Във филиполския надпис населението е означено с *ἔθνος*. Във втория сердикийски надпис може да се попълни в съответна фраза [*τοῦ δήμου*]. Вероятно в случая под *νεολαία* трябва да се разбира някаква военна единица, ново сформирана или съставена от млади хора. В последния смисъл тя е употребена и в посо-

чените по-горе примери у Есхил. Дали в сердикийския надпис този по-поетичен израз не загатва за състава на тази *νεολαία*, в който може би са влизали рекрутирани от Сердика и околните села тракийски младежи? Данните за рекрутиране на войници от територията на Сердика досега се черпят главно от надгробни и посветителни надписи. Те, както изтъква Б. Геров, говорят за големите възможности на тази територия в това отношение.¹¹ Надписът ясно показва, че Сердика не само е била здраво укрепена по нареждане на Марк Аврелий и Комод, но че за защитата ѝ тук е оставен и значителен гарнизон, може би с местен състав, формиран евентуално по време на строителството. Впоследствие на него е поверена отбраната на крепостта. Този акт е бил достатъчно значителен, за да бъде отразен под някаква форма в лаконичния текст. Това е направено не със съобщаването на номера и името на военната формация, а с един поетичен израз. Изразява ли той в някаква степен политиката на централната власт към местното население, стремейки да се зачете то? Или това отклонение от строгия стил на такъв вид надписи се дължи на автора на текста, комуто е бил познат епиграмният стил? Едва ли може да се приеме второто. Трябва да се предполага, че този вид надписи са поставяни по указания на императорската канцелария и не се е допускало произволно отклонение от формулите.¹²

Двата намерени досега надписа не са изчукани от един и същ майстор. Има значителна разлика при изписването на буквите *A*, *L*, *H*, *A* и *Y*. При първия надпис *A* и *H* са изписани по два начина, при втория — по един. Но това не е единствената разлика. Общото впечатление от втория — новооткрития — надпис е, че буквите му са много по-равномерни, по-грижливо изчукани, с внимателно подчертани разширения на крайните хасти, с единен стил на изписване, почти еднакъв с този на гръцкия текст на двуезичния филиполски надпис. Първият надпис е по-несръчно изчукан, с колебания в начина на изписване на буквите *H* и *A*.

От тази разлика могат да се направят някои заключения. Изработването на надписите може да е било поръчано в едно каменоделско ателие, но да не е изпълнено от един и същи майстор. Изглежда, че поръчката е била бърза. Може да се предположи и друго. Изчукването на всеки от надписите е било възложено на групата каменоделци, които са

работели и другите декоративни архитектурни каменни елементи за всяка отделна порта. Дали поставянето на по-добре изработения надпис на западната порта е преднамерено или случайно, е трудно да се каже преди цялостното ѝ разкопаване.

Новата находка не променя с нищо датиранието на първия надпис — между 27 ноември 176 г. (провъзгласяването на Комод за император) и 17 март 180 г. (смъртта на Марк Аврелий). Двата надписа са едновременни. И при втория надпис е приложено *damnatio memoriae* спрямо Комод и спрямо Азелий Емилиан.

Намирането на един надпис при северната порта и на друг при западната дава основание да се предполага, че също такива надписи е имало и на източната и южната порта. При разкопките на източната порта такъв надпис не се откри, а южната досега не е проучвана.

Доколко е било практикувано поставянето на еднакви по текст надписи на всички главни градски порти, не може да се каже, тъй като досега не са открити други два надписа от римската императорска епоха, отнасящи се за един и същи строеж. В Ламбезис (Нумидия, Северна Африка) са намерени два надписа, отнасящи се и двата за строежа на тази крепост.¹³ Едният е открит в източната ѝ част, а другият — близо до мястото на южната порта. Но тези два надписа са от различно време. В единия от тях фигурира само името на Марк Аврелий и той се датира между 172 и 174 г. Вторият, с име-

ната на Марк Аврелий и Комод, е от периода 177—180 г. Предполага се, че те се отнасят за различни строителни периоди на крепостта.¹⁴

Засега единствено в Сердика са намерени два напълно еднакви и едновременно поставени надписи.

По своята схема сердикийските надписи спадат към групата, в която императорските имена са в именителен падеж. Тази схема според някои подчертава ролята на императора за даден строеж.¹⁵

В новооткрития надпис, както споменахме по-горе, имената на император Комод и на управителя на провинция Тракия Азелий Емилиан също са изчукани. Това изчукване е станало непосредствено след убийството на Комод на 31 декември 192 г., когато сенатът го обявява за обществен враг и издава разпоредби за неговото дамиране.¹⁶

Двата сердикийски надписа за строежа на крепостната стена са, както се вижда, от изключителна важност. Те са сравнително много добре запазени, допълват се взаимно, датират се в къс интервал от време (а с това датират и строежа на първата стена на Сердика). Фактът, че са само на гръцки език, отразява известна разлика от положението за Филипол, чийто надпис е двуезичен. По съдържание сердикийските надписи подчертават важното значение на града. С необичайния за такива текстове непознат досега израз [? . . .] *ἡς νεολαίας* отразяват може би политиката на централната власт към местното население.

¹ Двата надписа са в Археологическия фонд на Музея за история на София. Намереният пръв сега е изложен в подлезата пред Партийния дом.

² G. Mihailov. *IGBulg.* IV, № 1906. Надписът е разгледан и у М. Станчева. Надписът за изграждането на крепостта на Сердика. — *Векове*, 1972, кн. 1, с. 51 и сл.

³ Aesch. *Peis.* 668; *Suppl.*, 669, 686.

⁴ Посочванията по *Thesaurus graecae linguae*.

⁵ Есхил. *Трагедии*. С., 1967.

⁶ В превод на Ал. Ничев — „млади вейки“.

⁷ *Herodian.* 4 [9, 7] — по *Thesaurus*.

⁸ Примерите са събрани и разгледани от Т. Вечерт. *Römische Lagertore und ihre Bauinschriften. Ein Beitrag zur Entwicklung und Datierung kaiserzeitlicher Lagertorgrundrisse von Claudius bis Sevetus Alexander.* — *Bonner Jahrbuch*, 171, 1971, p. 229, 235. На това много полезно изследване ми обърна внимание проф. Теофил Иванов и любезно ми го предостави. И тук му изказвам благодарност.

⁹ *IGBulg.* III, 1, 878.

¹⁰ Текстове с попълвания и коментар вж. у Т. Вечерт. *Op. cit.*, p. 245, 264.

¹¹ Б. Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. III. — *ГСУ ФЗФ*, LXII, 2, 1968, с. 220 (102).

¹² Т. Вечерт. *Op. cit.*, p. 204—209.

¹³ *Ibidem*, p. 264.

¹⁴ *Ibidem* и пос. там лит.

¹⁵ *Ibidem*, p. 206, и пос. лит.

¹⁶ На този въпрос се спираме в посочената по-горе (бел. 2) статия в сп. *Векове* (1972, кн. 1, с. 54). Г. Михайлов. *IGBulg.* IV, 1092, счита, че дамирането на Азелий Емилиан е станало през 193 г. когато той воюва срещу Септимий Север. Но като се има пред вид, че е дамирано и името на Комод, което едва ли би разпоредил Септимий Север, който по осиновяване е брат на Комод и го реабилитира, трябва да се предполага, че този акт е от времето на Пертинакс.

Une seconde inscription concernant le mur d'enceinte de Serdica

M. STANČEVA

(Résumé)

Lors de la campagne de fouilles pratiquées en 1974 près de la porte ouest de Serdica on a mis au jour une nouvelle inscription relative à la construction du premier mur d'enceinte de la ville. C'est la répétition exacte du texte découvert il y a 18 ans près de la porte nord. Dans cette nouvelle inscription la majeure partie du côté gauche est bien conservée, alors que dans la première elle manque totalement. Ceci a permis de confirmer l'exactitude du texte complété lors de la publication de la première inscription et fournit un éclaircissement supplémentaire dans la 5e ligne. Le mot *ρολαία* est un terme

tout à fait inhabituel pour le style des inscriptions officielles et introduit un élément émotionnel dans le schéma traditionnel. Il exprime peut-être l'attitude du pouvoir central de l'Empire envers la population de Serdica.

Les noms de Marc Aurèle et de Commode permettent de dater d'une manière précise les deux inscriptions entre le 27 novembre 176 et le 17 mars 180.

Les deux trouvailles de Serdica sont les deux premières inscriptions identiques relatives à un mur d'enceinte connues jusqu'ici de l'époque impériale romaine.